УДК 7.035.4:398(=161.2)

Орлова Н.С., м. Полтава
e-mail: orlovanatstan@gmail.com

Конвергенція принципів бароко з національною українською традицією

Анотація. *У статті проаналізовано час становлення та утвердження стилю українського бароко, який поширився на всі види мистецтва: архітектуру, скульптуру, живопис, графіку тощо. Відзначено, що українське бароко часто називають «козацьким», оскільки саме козацтво було носієм і замовником нового художнього смаку. Продемонстровано, що козацтво не лише споживало художні цінності, виступаючи в ролі багатого замовника, а і будувало власне культурне та естетичне середовище, виступаючи рушієм духовного життя й творцем самобутніх художніх цінностей.*

Ключові слова: *українське бароко, козацьке бароко, мистецтво, архітектура, живопис.*

Abstract. *The article analyzes the time of formation and establishment of the Ukrainian Baroque style, which spread to all types of art: architecture, sculpture, painting, graphics, etc. It is noted that Ukrainian Baroque is often called «Cossack», since the Cossacks themselves were the bearer and customer of the new artistic taste. It was demonstrated that the Cossacks not only consumed artistic values, acting as a rich customer, but also built their own cultural and aesthetic environment, acting as a driver of spiritual life and a creator of unique artistic values.*

Keywords: *Ukrainian Baroque, Cossack Baroque, art, architecture, painting.*

Культура бароко в Україні, що охоплює XVII-XVIII ст., – доба розквіту та піднесення національної культури. Саме на цьому етапі Україна здійснила потужний якісний прорив у всіх напрямах художньої творчості, небачений від часів Київської Русі. Культурний поступ був тісно пов'язаний з посиленням національно-визвольної боротьби українського народу за свою державність, необхідністю відстоювання власних традицій, посиленням ролі козацтва в житті суспільства.

Саме козацтву судилося взяти на себе місію оборони віри і прав, культури українського народу. З козацького середовища вийшла нова провідна суспільна верства, нова національна аристократія, нова інтелігенція, яка взяла на себе здобуття і утвердження власної державності, розвиток освіти, зведення і реставрацію храмів, будівництво громадських споруд, опікування мистецтвом тощо. Тому українське бароко часто називають «козацьким». Гетьманська Україна за часів Івана Мазепи, Івана Скоропадського і Кирила Розумовського перебувала на рівні найосвіченіших країн Європи. Культура Правобережжя та західноукраїнських земель, незважаючи на деяку відірваність від автентичних зразків культури Гетьманської держави, теж намагалася зберегти власну ідентичність, протистояти політиці національно-культурної асиміляції [3].

В Україну стиль бароко прийшов із Заходу, де він з'явився на сто років раніше. До естетичних особливостей українського бароко можна віднести багатобарвність, контрастність, мальовничість, посилену декоративність, динамізм і головне – небачену вигадливість форм, символічних та алегоричних образів. Проте, водночас, воно має власні духовні витоки. Вирішальний вплив на його формування мали народне мистецтво, народні естетичні смаки та ідеали. Прагнення українського народу до самоутвердження, попри вкрай скрутні історичні обставини, наповнило твори мистецтва життєрадісним, піднесеним настроєм.

Чи не найяскравіще стиль українського бароко проявився в архітектурі. Його характерні ознаки: багатство на пластичність форм, світлі потиньковані стіни, застосування декоративних деталей, ліпних орнаментів, церковних бань цибулястої та грушоподібної форми. Під керівництвом Петра Могили у 30-х роках XVII ст. у стилі бароко було відновлено

архітектурні перлини часів Київської Русі: Софійський і Михайлівський золотоверхі собори, споруди Києво-Печерської лаври, церкву Спаса на Берестові та ін.

Україна мала власних видатних архітекторів. Увійшли в історію імена Степана Ковніра – творця так званого Ковнірівського корпусу та дзвіниць на Дальніх і Ближніх печерах Києво-Печерської лаври, Кловського палацу у Києві, Троїцької церкви поблизу Києва, церкви Антонія і Феодосія у Василькові; Івана Григоровича-Барського – автора Покровської церкви та церкви Миколи Набережного у Києві [1].

Залишили слід в Україні й іноземні зодчі. Глибоко зрозумів суть українського бароко німець Иоганн Шедель. Він автор одних із найкращих споруд цього стилю: дзвіниць Києво-Печерської лаври та Софійського собору, брами Заборовського. Архітектурне вирішення двох останніх споруд вражає надзвичайною пишнотою ліпного орнаменту, що свідчить про вплив народного мистецтва на творчість автора.

Своєрідні та неповторні споруди славетного італійського архітектора Бартоломео Растреллі. У Києві за його проектами збудовано Андріївську церкву та Маріїнський палац. Ці унікальні споруди напрочуд вдало вписалися в природний ландшафт міста.

Найбільша кількість пам'яток барокової архітектури західноєвропейського зразка збереглася у Львові. Серед кращих споруд – Домініканський костел, збудований архітекторами Яном де Вітте та Мартином Урбаніком. Яскравим представником стилю бароко був Бернард Меретин – автор такої архітектурної перлини Львова, як собор Святого Юра, ратуші в м. Бучачі на Тернопільщині та ін. До визначних пам'яток культури належить також величний ансамбль Почаївської лаври – одного з найбільших релігійних осередків України [1].

У мистецтві стилю бароко важливу роль відігравала скульптура, її широко використовували в оздобленні фасадів та інтер'єрів архітектурних споруд. Розквіт скульптури в Україні припадає на XVIII ст.

У Західній Україні цей вид образотворчого мистецтва традиційно був більш розвиненим, ніж у Східній. Видатний його представник – львівський скульптор Іоанн Пінзель. Його статуї прикрашають собор Святого Юра у Львові, ратушу в Бучачі. З-поміж створених ним образів окрім міфологічних та біблійних героїв привертає увагу український козак, сповнений високої людської гідності. У доробку майстра багато витворів з дерева, виконаних з віртуозною майстерністю.

На Придніпров'ї та Лівобережжі декоративна скульптура перебувала під впливом народного мистецтва. До самобутніх творів свого часу належали мідні фігури архангела Михаїла – покровителя Києва і богині правосуддя Феміди, встановлені на будівлі київської ратуші [4].

Скульптура була тісно пов'язана з мистецтвом різьблення по дереву, яке у XVIII ст. досягло своєї вершини. Яскравий приклад цього – декоративні оформлення іконостасів багатьох українських церков і соборів, що вражають майстерністю виконання, складністю композицій, пишністю й розмаїттям елементів і форм. Характерна ознака іконостасів – поєднання яскравого живопису із вишуканим різьбленням та динамічним рухом архітектурних деталей. Визначною пам'яткою мистецтва є величний іконостас з Преображенської церкви у с. Великі Сорочинці на Полтавщині – резиденції гетьмана Данила Апостола. У цьому іконостасі якнайповніше втілено дух українського бароко з його динамікою, емоційністю, стрімкістю руху. В колориті ікон переважають різні відтінки жовтого кольору, що створює ефект сяйва, світлоносності. Фігури також динамічні, у них відтворено різноманітні моменти руху людського тіла. Суто земна краса образів поєднана зі щирим духовним прагненням [1].

Подальшого розвитку набуває фресковий живопис, формуються головні іконописні школи — волинська, київська, львівська, при Києво-Печерській лаврі, Софійському соборі, у Межигірському і Троїце-Іллінському монастирях та ін. Український іконопис вирізнявся живописною розмаїтістю, світськими мотивами, впливом народного світогляду. В іконописі

почали широко використовуватись народні мотиви й образи: студенти Києво-Могилянської академії, міщани і селяни України. Найхарактернішими зразками вважають розписи Успенського собору та Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври, Густинського та Хрестовоздвиженського монастирів на Полтавщині, Михайлівської церкви в Переяславі.

Оригінальним національним явищем стали народні ікони – так звані Козацькі Покрови, на яких зображувалися козаки, старшини, гетьмани. Естетичні уявлення українців найповніше виявились у народному малярстві – популярних картинах «Козак Мамай», «Козак-бандурист», що втілюють ідеал вільної людини, яка понад усе цінує свободу. Як елемент народного побуту такі картини зберігалися до початку XX ст. Перехідну роль між іконописом і світським портретним живописом займали так звані парсуни – портрети, виконані прийомами іконописної техніки. На другу половину XVIII століття припадає, вже в повному розумінні слова, світський портретний живопис [2].

Велику роль у розвитку живопису відігравали малярні школи Києво-Печерської лаври, малярні при Софіївському соборі, полтавському та інших монастирях. Існувала система художнього виховання у Києво-Могилянській академії. Видатними живописцями, послідовниками київської малярської школи стали Антін Лосенко, Дмитро Левицький і Володимир Боровиковський, які, у силу умов, жили і працювали в основному поза Україною, у Росії. Популярними були портрети Богдана Хмельницького і козацької старшини, а в Західній Україні – львівських братчиків із різними атрибутами. Козацький портрет відзначався проникненням у внутрішній психологічний світ людини, показував її характер, вдачу, якості. Портрет, разом із гербом, став однією з важливих ознак приналежності до певної верстви населення: шляхти чи міщанства. Родовідне дерево поважних осіб давніх родів зображувалося у вигляді виноградної лози, трояндового куща, дуба, лавра. Геральдика також була наповнена орлами, кіньми, левами, квітами, колоссям тощо. У козацькій емблематиці, зі зрозумілих причин, широко використовувались бунчуки, булави, печатки, зброя, порохівниці. Символами для духовних осіб слугували руків'я посохів, митри, оклади євангелій, чаші для причастя та інші речі культу, в яких виявлялися місцеві або індивідуальні уподобання релігійних або світських діячів [3].

Художники майстерно оздоблювали книги. Сторінки прикрашали цікавими й оригінальними мініатюрами та гравюрами складної композиції та пишних декоративних форм. Цілі майстерні по гравіруванню існували при київській, чернігівській та львівській друкарнях. Творчість українських художників XVIII століття – граверів Олександра та Леонтія Тарасевичів, Інокентія Щирського, Григорія Левицького, що відмічена національною своєрідністю та самобутністю, здобула заслужену славу українському мистецтву.

Бароко мало синтетичний характер, охопивши всі сфери духовної культури – архітектуру, літературу, образотворче і прикладне мистецтво, музику, театр. Це був універсальний стиль, особливості якого закономірно і глибоко виявилися в багатьох ланках духовного життя суспільства. Але українське бароко називають саме «козацьким», тому що козацтво було носієм нового художнього смаку. Будучи насамперед величезною військовою і значною суспільно-політичною силою, воно виявилось також здатним будувати власне мистецьке середовище та виступати ще й як творець самобутніх художніх цінностей. Мистецтво України доби бароко, яке створювалось на основі народної естетики в тісному взаємозв'язку з мистецтвом інших країн, являє важливий етап у розвитку духовної культури українського народу.

Список використаних джерел:

1. Гаврилюк Г., Михальчук А. Стиль бароко – самоствердження української національної самобутності в європейському культурному просторі. URL: http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/34_HAV1.pdf (дата звернення: 11.10.2022).

2. Гаврющенко О.А., Шейко В.М., Тишевська Л.Г. Історія культури: Навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. 763 с.
3. Історія України в особах: Козаччина / Горобець В., Гурій В. Київ: Україна, 2000. 302 с.
4. Макаров А. Світло українського бароко. Київ, 1994. 247 с.